

սէս խորենացին կը հռչակուի դարէ դար»:

Պաւօ! Բանասիրութեան աստուածները քեզի կրնան ներել, Օ՛ Հայր, ես մեղայական չեմ ներեր, և դատախազ կը կանգնիմ քեզի դէմ անոնց ատեանին այս տեսակ անհեթեթ, կամայական և բռնազրօսիկ «փաստարկութիւններ» ներկայացնելուդ համար:

Այս բառերը դառնացած սրտով կը գրեմ քանզի հայերէն Ս. Գրքէն վերջ հայ ժողովուրդի ամենաթանկագին մշակութային մէկ գործն է, որ այսպիսի թեթեւակշիռ վերաբերման կ'ենթարկուի: Քննադատական վերլուծում կը հասկնանք, բայց ոչ այն ձեւով ուր բազմահմուտ Հայրը ինքզինքը անհասկնալի կը դարձնէ:

Սակայն հետաքրքրութիւնդ լարուած ըլլալուն կը հարցնես թէ, եթէ Դեռոնդը որպէս իր կեանքի վերջին գործ Հայոց Պատմութիւնը գրած էր, ուսկի՞ց Մովսէս Խորենացիի անունը մէջտեղ եկաւ:

Ահ, չկայ դժուարութիւն, որ կասեցնէ Հ. Ակինեանի եռանդին թափը, չկայ կնճիռ, որ ան գրչի մէկ շարժումով չհարթէ: Կարծես ինքն ալ նախանձախնդիր է չլուծուած ոչ մէկ հանգոյց ձգելու, և քեզի կը պատասխանէ հետեւեալ կերպով.

«Անկատմամբ ընտրութեան անուանս՝ «Մովսէս Խորենացի», որով մկրտուած է Հայոց ծննդաբանութեան պատմիչը, պէտք է ենթադրել թէ կեղծողն աչքի առջև ունեցած է Հնդամատեանին հեղինակը՝ Մովսէս մարգարէն, որ պատմած է Իսրայէլի ժողովրդեան ծննդաբանութիւնը... Հաւանորէն նաև այս (Խորենացի) յորջորջանքի մէջ բառախաղ՝ մը թագնուած է. Խոր արմատէն ածանցուած, կամ «խորին» = իմաստուն, հմուտ... և կամ թերեւս «որ ընդ Խորս Էանց պատմութեան Հայոց» (290-91):

Սա արդէն կը մտնէ զաւեշտի սահմանները, որ կրնայ ընթերցողին ծիծաղ պատճառել, բայց պատմագրական ուսանողէ արցունք միայն պիտի խլէ:

Արտօսրի կաթիլը սրբելով եւ շունչերնիս բռնած կը մօտենանք Հ. Ակինեանի սեղանին, ուր ան մեզի պիտի խօսի եղիշէի մասին:

ՀՐԱՆԴ Ք. ԱՐՄԷՆ

(Շարունակելի՛ 5)

ՊԵՏՄԵԿԵՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ՀՈՈՄԿԼԱՅԻ ԴՂԵԱԿ

(Շար. Սիոն, Յունր. - Փետր. 1951, էջ 32)

Մեր եկեղեցական-ազգային պատմութեան մէջ մույլ էջ մը կը գրաւէ Տ. Գրիգոր Ս. Քարալիք կաթողիկոսի եղբրական մահը, իր բոլոր ցաւագին պարագաներով, իր արդիւնք ժամանակի լատինամէտ կուսակցութեան և եպիսկոպոսներու նախանձին՝ երբ Լեւոն արքայի նախաձեռնութեամբ, հազիւ քսանըջինգամեայ, կաթողիկոս կը ձեռնադրուէր Հռոմկլայի դղեակին մէջ: Պատմութիւնը որեւէ տեղեկութիւն թողած չէ Քարալիքի գործունէութեան մասին, ու բնական է հետեւեալ որ պիտի ունենար իր մէն ծրագրուած արդիւնաւոր գործունէութիւն մը, իրր կամքի տէր և խիստ աւանդապահ կաթողիկոս մը, բայց դէպքերը այլ կերպ տնօրինեցին, բաւականաւով Հայրապետանոցի սովորական գործառնութիւններով: Հակառակ անոր որ կաթողիկոսը Լեւոնի օժանդակութեամբ էր ընտրուած, բայց երկուքին յարաբերութիւնները տակաւ կը սկսին ձգտիլ, վասնզի Քարալիք, իրր Ազգային եկեղեցւոյ պաշտպան, չհաճեցաւ հետեիլ Լեւոնի և իրեն համախոհներուն զիջողական ընթացքին, և ոչ ալ յանձն առաւ հայրապետական կնիքով և ստորագրութեամբ վաւերացնել Լատին եկեղեցւոյ պետերուն և իշխաններուն հաղորդուելիք զիջողական յայտարարութիւնները (Ազգապատմութիւն, Ա. էջ 1501): Բնութեամբ հաստատամիտ, յարաբերութեամբ Արեւելեան վարդապետներու համամիտ, բնական էր որ իր դէմ պիտի հանէր իր ընտրութեան վրայ նախանձող եպիսկոպոսները, որոնք զինքը Լեւոնի առջև պիտի չարախօսէին մինչև իսկ բարոյական սայթաքումի մէջ գտնուած ըլլալու յանցանքով: Ու Գրիգոր Ապիրատ եպիսկոպոս չի խղճահարիր անձամբ Սիս երթալու և Լեւոնի ուժով՝ կաթողիկոսը գահընկէց ընե-

լու: Կաթողիկոսը դաւադրութեամբ և մինչև իսկ ճաշի սեղանին վրայ կալանաւորել տալու պաշտօնը կը ստանձնէ Սոսյ Յովհաննէս եպիսկոպոս, որուն հետեւորդները կը յարձակին վրան, կը փակեն զգեակի աշտարակներէն մէկուն մէջ, խիստ պահանջութեան մը ներքեւ: Դաւադիրները ապահով չգտնելով Հոռովկայի զգեակը, զինք կը հանեն Լեոնի առջև, որ կը հրամայէ ժամանակ մը Կոպիտառի բերդին մէջ արգելափակ պահել, մինչև որ աւարտին իր մասին կատարուելիք ձեական քննութիւնները: Բայց հարկ չի մնար նման քննութեան մը, վասնզի լուր կը հասնի Սիւ, որ կաթողիկոսը մեռած գտնուած է բերդին ըստորոտը, քարերուն վրայ: Ենթադրեալ արկածին պաշտօնական բացատրութիւնը այն էր՝ որ Հոռովկայեցիներ, չհանդարտելով իրենց առաջին ընդդիմութեան ծախսողելուն վրայ, լուր կը հասցնեն կաթողիկոսին որ եթէ յաջողի բերդէն ելլել, իրենք պատրաստ էին իրեն օգնելու և իր աթոռին վրայ կրկին հաստատելու: Կաթողիկոսը, անսալով իր համախօհներուն, իբր թէ կրտաւներէ պարան կազմած եւ զիշերանց աշտարակի պատուհանէն կախուելով, կրտաւը պատռած ու ինքն ալ ինկած ու մեռած է: Որքան որ ալ այս արկածը ծածկուած ըլլայ խորհրդաւոր քողով մը, մինչև որ նոր յիշատակարաններու յայտնութեամբ իրողութիւնը պարզուի, այսքանը ճշմարիտ է որ Քարավէժի զոհ գնաց անլուր բարուրան քննելու: Եւ որովհետեւ պաշտօնական հարցաքննութեամբ դատապարտուած չէր, յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ, ինչ հակասութիւն, կաթողիկոսական շուքով ու մարմինը ամփոփուեցաւ Դրազարկի վանքը, կաթողիկոսներու դամբարանը, տարի մը միայն պաշտօնավարելէ յետոյ, 1194ին:

Լեոնի կամքով և Հոռովկայ ներկայ գտնուող եպիսկոպոսներու հաւանութեամբ Քարավէժի յաջորդ ընտրուեցաւ և օծուեցաւ Տ. Գրիգոր Զ. Ապիրաւ, 1194 տարւոյ վերջերը, երբ արդէն 72 տարեկան եղած էր: Ապիրատ իր երիտասարդութիւնը անցուցած էր զինուորական ծառայութեան մէջ, իր հօր՝ Շահան զօրավարի ձեռքին տակ. թէև շատ ուշ ձեռնադրուած էր, բայց մնաց նուիրուած եկեղեցական մը, հանգարտ և հեղահոգի բնաւորութեամբ:

Հակառակ ասոր, սակայն, Արեւելեան վարդապետներ խելով Քարավէժի դաւադրութեամբ սպանումն ու առանց իրենց մասնակցութեան կաթողիկոս ընտրուելը Ապիրատի, կը բողոքեն եղած կարգադրութեան դէմ և նոյնիսկ ուղղելով չեղեալ համարել կատարուած ընտրութիւնը, իրենց կողմէ կաթողիկոսութեան թեկնածու կը ներկայացնեն Անիի Բարսեղ եպիսկոպոսը, իբր կիլիկեցիներէն ևս յարգուած եկեղեցական: Լեոն կատարուած իրողութիւն մը համարելով Ապիրատի ընտրութիւնը, չհնցողի դերին մէջ մնաց ու բաւականացաւ Լամբրոնացին հեռացնել պալատական խորհրդականութենէ: Արեւելեանք զոհ մնալով Լեոնի ի գործ դրած կիսամիջոցէն, Անիի արքեպիսկոպոս Բարսեղը նոյն այս 1195 տարին կաթողիկոս կը հռչակեն և անոր գլխաւորութեամբ կը սկսին վարել Արեւելեան Հայաստանի վիճակային գործերը, կերպով մը նախաքայլ առած ըլլալով Աթոռի էջմիածին փոխադրութեան, իբր արդիւնք տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունեցող խզումի մը: Ապիրատի ընտրութեան մէջ տեսնուած կանոնական կարգ մը թեւրութիւնները, բարեբախտաբար, Բարսեղի ընտրութիւնը խափանելու արգելք չեղան, այլապէս կարող էր պատահիլ որ կաթողիկոս, իշխանապետ ու եպիսկոպոսներ եկեղեցական համագումարով Բարսեղի դէմ վճիռ արձակէին, ինչպէս որ եղաւ Դաւիթ Թոռնիկեանի պարագային: Երկու կաթողիկոսներ խօհեմութիւնը ունեցան խաղաղութեամբ վարելու իրենց չըջանալի եկեղեցական գործերը, կարեւոր պարագաներու մէջ միայն իրարու հետ՝ յարաբերելով: Դրիգոր Ապիրատ կը մնար իբր Ամենայն Հայոց օրինաւոր կաթողիկոս և յաջորդ, իսկ Բարսեղ կը ճանչցուէր անոր աթոռակիցը: Ապիրատի պաշտօնավարութեան տարիներուն, Լեոն իշխանապետ կը շարունակէր հետամտիլ թագաւորական պսակումի երբ գրեթէ միաժամանակ արքայական թագնուէր կը ստանայ Գերմանիոյ և Բիւզանդիոնի կայսրերէն, Լեոնի իսկ խնդրանքով: Թէ՛ կաթողիկ Գերմանիոյ և թէ՛ յունադաւան Բիւզանդիոնի կողմէ ցոյց տրուած բարեկամական արտայայտութեան ոգին պարզ էր, որ Հայոց եկեղեցին մէկ կամ միւս կողմին յարած մնար, կողմերէն ա-

առջարկուած դաւանական ու ծիսական համաձայնութեամբ: Որչափ որ ձեռի համար ներսէս Լամբրոնացի հեռացած էր Լեոնի արքունիքէն, բայց Լեոն իր փառասէր նւագատակներուն իրագործումը ներսէսէն աւելնկալած ըլլալով 1197ին պատգամաւորութիւն մը կը զրկէր Բիւզանդիոն, Ալեքս կայսեր մօտ, զլիւսաւորութեամբ ներսէս Լամբրոնացիի, արքունի երկու պաշտօնակալներով: Կաթողիկոսը աւամայ համակերպած էր ներսէսի մեկնումին որ սակայն յուսախար պիտի վերադառնար Սիս, անձամբ հաստատելով որ յունական արքունիքն ու սինոդը իրենց արտաքին շահերը կը հետապնդեն յունագաւառութիւնը տարածելով ու իշխանութիւնին ընդարձակելով: Հազիւ տարի մը անցած, 1198ին ներսէս Արք. Լամբրոնացի 45 տարեկան հասակին, կը վախճանէր (Ազգապատմ., Ա. էջ 1540):

Գրիգոր Ապիրատ կաթողիկոսի վիճակեցաւ Լեոնի թագաւոր օծումը, Տարսնի մայր եկեղեցւոյ մէջ, 1199 Յունուար 6ին, չըջապատուած 14 եպիսկոպոսներէ, և ի ներկայութեան «զօրապետաց և զօրաց և ազգաց և ազանց» (Կիրակոս, 76): Նորած թագաւորն ու կաթողիկոսը, Տարսնի թագադրութեան ներկայ գտնուող նուիրակ կարդինալին միջոցաւ շնորհակալութեան զրեւ կը զրկեն Իննովկենտիոս Գ. պապին, յիշեցնելով միշտ միևնոյն յանկերզը, օգնութիւն խնդրելով՝ եթէ ոչ ընդարձակելու կիլիկեան թագաւորութիւնը, գէթ պաշտպանելու զայն «Բրիտտոսի թշնամիներէն»: միշտ միևնոյն ապարդիւն փորձը զրգոյի:

Ապիրատի կեանքի վերջին տարիներուն, արդէն ծերացած ու ընկճուած, լսեց Լեոն արքայի թշնամութիւնը իր քեռորդի Լամբրոնի Հեթում իշխանի դէմ, ջանաց ի զուր միջնորդել երբ Հեթում կրկին բանտարկուեցաւ, այս անգամ աւելի խիստ հսկողութեամբ: Եւ որպէսզի իր հրաժարման մասին Լեոնը վստահեցնէ, կրօնաւորեցաւ և Հեղի անունը ստացաւ: Կաթողիկոսը, հակառակ իր հիւանդագին վիճակին, անձամբ Սիս դնաց քեռորդուն ազատութիւնը խնդրելու Լեոնէ, և հազիւ յաջողեցաւ Հեղի վերակոչուած Հեթումին եկեղեցական աստիճան տալ, միաբանակցելով Դրազարկի վանքին, որուն քիչ յետոյ

վանահայր պիտի կարգուէր, փոխադարձ ներողամտութեամբ: Հեթում իշխանի ազատութեան միջնորդութեան համար Սիս եկող կաթողիկոսը քիչ յետոյ հոն կը վախճանէր, 84րդ տարիքին, 1203 թուին, ու կը թաղուէր Արքակաղին վանքին մէջ:

Կիլիկիոյ առաջին թագադիր արքայի կամքով և իր ծերացած տարիքին կաթողիկոս ընտրուած Ապիրատ շատ բնական էր որ ազդեցութեանը տակ պիտի մնար թագաւորին եւ ասոր խորհրդական ներսէս Լամբրոնացիին, երկուքն ալ ջերմ կուսակիցներ Արեւմուտքի հետ յարաբերութեանց, իր մեղմ եւ վարանոտ բնաւորութեամբ, անուղղակի կերպով թոյլ տալով որ իր օրով աւելի աճին ու զօրանան Արեւմուտքի հետ պաշտօնական յարաբերութիւնները: Ասոնց դէմ սակայն, Ապիրատի կաթողիկոսութիւնը մեր ազգային-եկեղեցական պատմութեան մէջ յաւէտ նշանակելի պիտի մնայ իր օրով կատարուած մեծ գործողութեան մը պատճառով, իրեն վիճակած ըլլալով իշխանապետ Լեոնը Հայոց թագաւոր պսակելը, «Ասոյ Մաշտոց»ին մէջ արձանագրուած թագաւորական օժման չքեղ արարողութեամբ: Գրիգոր Պահլաւունի Ապիրատ կաթողիկոսէն զբական ու է վաստակ հասած չէ մեզի:

Քարաւէժի և Ապիրատի ընտրութիւնները զրեթէ իր արքայական հեղինակութեամբ ապահովող Լեոն, Ապիրատի յաջորդին ընտրութիւնն ալ նոյնպէս իրմով կ'իրագործուէր, երբ Անտիոք երթալէն առաջ կ'ուզէր զբաղիլ կաթողիկոսական ընտրութեամբ: Պահլաւունիներ, ամբողջ մէկ ու կէս դար իշխանութիւն վարելէ յետոյ, Ապիրատի յաջորդ Պահլաւունի եպիսկոպոս մը չկար, ու Ասոյ Յովհաննէս աբեպիսկոպոս կը ներկայանար իբր յարմարագոյն թեկնածու, որ տոհմային իրաւունք մըն ալ կրնար առաջարկել, վասնզի «էր ազգաւ Հեթմի, որդի Կոստանդեայ, որդւոյ Օշին», որ է Օշին Գանձակեցիի թոռը, Լամբրոնացւոց ազգատոհմէն՝ որ Պահլաւունեաց հետ խնամութեամբ կրնար նոյն ազգատոհմին ժառանգութիւնը պահել (Ազգապատմ., Ա. էջ 1559): Ասոնցմէ դուրս՝ Յովհաննէս ընտանի էր Լեոն թագաւորին և դիւրութեամբ Աթոռ բարձրացաւ, պատմութեան մէջ ծանօթ Մեծաբարոյ մակդիրով: Յովհաննէս Զ.

Ստեղծի զլիսաւոր կենսագիրը Սմբատ պատմիչն է որ Յովհաննէսի կուտայ երեւութապէս զարտուղի նկարագիր մը, մէկ կողմէ իմաստուն և առատ և սեղանով արքայակերպ, և միւս կողմէ խոնարհ սրտիւ և նենգաւոր, անձամբ անպաճոյճ, բայց իբր հոգեւորական՝ անփոյթ, ևն։ Սամուէլ պատմիչ Յովհաննէսի կուտայ արքայական կերպարան, առատասիրտ և ողորմած, հեզ և խոնարհամիտ։ Ամէն պարագայի մէջ, տըրուած նկարագիրներէն կը պարզուի որ Յովհաննէս կաթողիկոս ի զուր չէ առած «Մեծաբարոյ» մակդիրը, իբր կարող, ճարտար և ուսեալ հոգեւորական, իր անձնական կենցաղին մէջ՝ պարզ, բայց պաշտօնական ընդունելութիւններու պահուն՝ հիւրասէր և կենցաղագէտ, ճոխութիւն ցուցնելու մէջ ճարտար և վեհանձն։ Իբր լրացուցիչ Յովհաննէսի նկարագրին, պիտի տեսնենք իր կարգին որ չէ կրցած լայն չափով դուրս մնալ ժամանակի պահանջներէն, բայց խոհամութեամբ զիտցած է պահել Հայց. Եկեղեցւոյ հնաւանդ սովորութիւնները։ Իր զլիսաւոր կենսագիրը՝ Սմբատ՝ կը պատմէ Մեծաբարոյի բաւական յանգուզն արարքը որով Հռոմկալի Սայր Եկեղեցւոյ և թերեւս զղեակի դուրսի եկեղեցիները իրենց կարեւոր զարդերէն զրեթէ մերկացուցած է։ Այս մասին գրութեանս առաջին էջերուն մէջ (Սիւն, 1949, Հօկտ. էջ 274-5) ընդարձակօրէն խօսած ըլլալով, զանց կ'ընենք կրկնելը։

Որքան ալ ժամանակի քաղաքական բերումներու հարկ ըլլայ վերագրել Հռոմկալի օրինաւոր կաթողիկոսութեան զէմ երեւի հակաթոռ կամ աթոռակից կաթողիկոսներ միաժամանակ նստիլը երեք հայաշատ կեդրոններու մէջ՝ Աղթամար, Անի և հուսկ յետոյ Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանք, ակնյայտ է որ Հռոմկալի Հայրապետանոցին և Սոյ արքունիքին մէջ արեւմեան ազդեցութիւն մը սկսած էր որոշապէս խմորուիլ, լատինամէտ ոգի մը՝ որուն բացարձակապէս անհաշտ մնացին Արեւելեան Հայաստանի հոգեւորական, ազնուական և ժողովրդային բոլոր խաւերը, առանց հաշուելու բուն իսկ Կիլիկիոյ սահմաններուն մէջ գտնուող աւանդապաշտ զանգուածը։ Հեռաւոր վտանգի մը տեսիլն էր զլիսաւոր պատճառը Հռոմկալէն դուրս և իրմէ գրեթէ

անկախ երեք կաթողիկոսութեանց գոյութիւնը՝ որուն կարելի է նպաստած նկատել նաև աշխարհագրաճանօրէն իրարմէ բաժնուած ըլլալու իրողութիւնը։ Բազրատունեաց Հայրատութեան ջնջումէն յետոյ հաճելի եւ սիրելի էր անշուշտ վերանորոգ հայկական թագաւորութիւն մը կիլիկեան լեռնաշղթաներուն վրայ, պայմանաւ որ հայկական արքունիք և ասոր կողքին զօրավիգ կանգնած Հայոց կաթողիկոսութիւնը չեղծանէին Հայց. Եկեղեցւոյ պատմական զիմագիծը, իբր հարազատ նկարագիրը բուն իսկ իսկ ժողովուրդին և փառասիրութեամբ կամ քաղաքական շփոթ ակնկալութիւններով եւրոպական զիմագիծ չկրէին, հարեան զօրաւոր պետութեանց թշնամութիւնը հըրաւիրելով իրենց վրայ, ինչպէս որ անխուսափելիօրէն պատահեցաւ այնքան ալ զիտալի պայմաններու մէջ, անկանգնելի ըլլալու աստիճան։ Այս պէտք էր եղած ըլլար նաև պատճառը այն իմաստուն խոհականութեան՝ որով Լեւոն թագաւոր եւ Յովհաննէս կաթողիկոս ուէ օրինական ճանապարհ չընտրեցին աւելորդ աթոռներ նկատելու Աղթամարը, Անին ու Սեբաստիան։ Հակառակ անոր որ Ապիրատի ժամանակէն չլուծուած խնդիրներ կային, Հռոմի հետ ուղղակի կապակցութեամբ, բայց Յովհաննէս կաթողիկոս Կիլիկիոյ սահմաններէն դուրս գտնուած մեծամասնական հայութեան հոգեբանութեանը լիովին ծանօթ, հնարաւոր սահմաններու մէջ ըզգուշաւոր վերապահութիւն ցոյց տուաւ, պաշտպանելով ներկայացուցիչը գտնուող Հայց. Եկեղեցւոյ ինքնութիւնն ու միութիւնը, մերժելով հասած բանադրանքներ և զանգատագրեր զրելով Իննովկենտիոս Գ. պապին։

Անտիօքի Հարաբաստիկ խնդրոյն և հաւանաբար թագուհիին անհաւատարմութիւնը յայտնած ըլլալու առթիւ ևս, գտնութեան հասնելու աստիճան անհասկացողութիւն մը ինկած էր թագաւորին և կաթողիկոսին միջեւ որմէ Յովհաննէս ցաւած Հռոմկալ քաջուած էր, մինչ անդին թագաւորը Սոյ մէջ կաթողիկոս ձեռնադրել կուտար Մամեստիոյ արքեպիսկոպոս և Արքակաղնոյ վանքի առաջնորդ Դաւիթը, 1207ին։

Նկատելով որ Յովհաննէս իր կամքովը չհրաժարեցաւ, իր վրայ ամբաստանութիւն

և քննութիւն տեղի չունեցաւ ու ժողովական վճիռով զահրէնկէջ չհրատարակուեցաւ և անխախտ մնաց Հոռովկայի աթոռին մէջ, կը մնայ օրինաւոր կաթողիկոս, ու Արքակաղնեցի Դաւիթ կը դառնայ պարզապէս աթոռակից:

Արեւելեան Հայաստանի մէջ ծագած եկեղեցական խնդիրներ գրեթէ միշտ քննուած ու լուծուած կ'ըլլային տեղական ժողովով ու կարգադրութիւններով, երբ անոր սահմաններուն մէջ չէին պակեր գիտակից հոգեւորականներ: Սոցիալի օրով թէև զուտ տեղական բայց և այնպէս կարգ մը բաւականի կարեւոր խնդիրներ օրինաւորութեան յարգանքով և գրաւորապէս ու յատուկ պատգամաւորութեամբ կը ներկայացուին Հոռովկայի Յովհաննէս կաթողիկոսին, և գրութեան մէկ օրինակն ալ կը յանձնեն Սոյ աբքունիքը, Լեոն թագաւորին: Վրաց թագաւորութեան սպարապետ Զաքարէ Օրբէլեան, խորհուրդը ստանալէ յետոյ իր խոստովանահայր Մխիթար Գօշ վարդապետին, կը խնդրէր կաթողիկոսէն՝ վրացիներու նման բանակի մէջ պատարագ ունենալ և հաղորդուիլ, վրանի տակ և շարժական սեղանի վրայ, հայ քահանայի ձեռքով: Եւ որովհետև Լեոն և Յովհաննէս գտնուած էին, և Լեոնի թագաւորութեան սահմաններուն մէջ կաթողիկոսական իշխանութիւնը վարողը Դաւիթն էր, Լեոն Զաքարէի խնդիրը քննութեան առնելու համար Սոյ մէջ ժողով գումարել կուտայ, Դաւիթի նախագահութեամբ և Կիլիկիոյ հոգեւորական զասու ներկայութեամբ, ուր Հայց. եկեղեցւոյ դաւանութեան և ծիսակատարութեան սահմաններուն մէջ կը տրուին կարգ մը որոշումներ, գլխաւորաբար արտօնելով վրանի տակ շարժական սեղանով զինուորական պատարագի մատուցումը ու նաև հետեւելով Վրացական եկեղեցւոյ կարգ մը անմաս սովորութիւններուն, ինչպէս այսօր ալ յունադաւան երկիրներու մէջ փոքրամասնութիւն կազմող հայեր կրօնապէս կը հետեւին տեղական պայմաններուն: Յովհաննէս կաթողիկոս, առանց ազդուելու Լեոնի քինախնդրութենէն, ուղեց բարձր մնալ և ոչ միայն հայրապետական գրով արտօնեց շարժական սեղաններու վրայ պատարագի մատուցումը, այլ և վեհանձնաբար նիւթապէս զայն ընծայաբերեց. եւ

պիսկոպոսի մը միջոցաւ և քահանայ ու զպիրներու ընկերակցութեամբ, բանակի մէջ պատարագի բոլոր պէտքերը պատրաստել տալով՝ նուէր դրկեց, որ էր եկեղեցածէ գմբէթադարդ վրան մը և մարմարեայ օծուած սեղան, և պատարագի այլ սպասներ: Օտար իշխանութեան տակ զրտնուող հայերու համար իբր տեղւոյն վրայ միայն գործադրելի արտօնութիւններ, զրժբախտաբար առիթ տուին բաւական ծանր միջադէպերու, յանգելով նոյնիսկ բանտարգելութեանց: Յովհաննէսի, թագաւորին և Բարեզի գրաւոր հրահանգներով արտօնուած թոյլտուութիւնները, Լուրի և յետոյ Անիի խառնաշփոթ ժողովներուն մէջ մերժուեցան արեւելեան վարդապետներու կողմէ, անտարակոյս տեղական փորձառութիւններով, ու Հայաստանի եկեղեցիները ըստ առաջնոյն վարեցին իրենց գործերը (Ազգապատմ., անդ):

Երեք անջատ կամ աթոռակից կաթողիկոսներու գրեթէ միաժամանակ վախճանումով՝ բարեբախտաբար պառակտումը չչարունակուեցաւ, և բոլորը միացան Յովհաննէսի իշխանութեան ներքեւ: Լեոն, մոռնալով կաթողիկոսի դէմ սնուցած տառելութիւնը, վերստին յարաբերեցաւ անոր հետ, և որպէսզի աւելի դիւրութեամբ կարենայ գործակցիլ կաթողիկոսին, կարգադրեց որ ան թողու Հոռովկայի զղեակը և գայ բնակի Դրազարկի վանքը, 1218ին: Վերահաստատուած գործակցութիւնը տարի մը միայն կը տևէ ու Լեոն, փառայեղ ու արդիւնաւոր թագաւորութենէ մը յետոյ կը վախճանի 1219 Մայիս 2ին ու սիրտը իր սիրելի ձեռակերտ Ակների մէջ թաղուելով, մարմինը կ'ամփոփուի Սոյ մէջ. Մեծաբարոյի հանդիսաւոր յուղարկաւորութեամբ:

ԱՐՏԱԻԱԶԳ. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շարունակելի)

